

УДК 347.97.99:340.113

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

Т. Б. ВІЛЬЧИК,

канд. юрид. наук,

*доцент кафедри організації судових
та правоохоронних органів,*

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: kafe-agata@i.ua

0000-0003-2637-3721

На основі аналізу міжнародних документів, вітчизняного законодавства та наукової літератури визначено конституційно-правовий статус адвокатури України, її призначення та функції на сучасному етапі розвитку державності, досліджено взаємовідносини адвокатури з органами державної, в тому числі судової влади, громадянським суспільством, обґрунтовано існування інституту правової допомоги адвоката.

Ключові слова: адвокат, адвокатура і державна влада, адвокатура і судова влада, адвокатура і громадянське суспільство, конституційно-правовий статус адвокатури.

Постановка проблеми. Однією з умов інтеграції України до Європейського Союзу є побудова такої системи адвокатури та створення законодавства щодо її організації і діяльності, норми якого відтворювали б модель демократичного правового інституту адвокатури. Оскільки лише за умови належного функціонування цього інституту можливий розвиток демократії та верховенства права, що, у свою чергу, є одним з головних критеріїв набуття Україною членства в ЄС.

Актуальність теми. Держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за час свого існування отримала велику значимість. Зафіксувавши в ст. 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві,

визнавши її інститутом. Разом із тим багато питань функціонування цього правозахисного інституту залишаються невирішеними. В Україні тривають дискусії з приводу визначення ролі та місця адвокатури в суспільстві, обговорюються питання допустимості втручання держави у діяльність адвокатури, зміцнення гарантій її незалежності, зміни до законодавства, що регулює організацію і діяльність адвокатури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу інституту адвокатури тією чи іншою мірою розглядалися в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців. Окремим аспектам цієї проблематики присвячували свої праці М. Антонович, М. Ю. Барщевський, Є. Ю. Бова, О. Д. Бойков, Т. В. Варфоломеева, О. О. Воронов, О. П. Галоганов, І. Ю. Гловацький, В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко, О. С. Деханов, А. В. Козьмініх, А. Г. Кучерена, С. Е. Лібанова, Р. Г. Мельніченко, С. Сафулько, В. О. Святоцька, О. Д. Святоцький, Є. Г. Тарло, Л. В. Тацій, П. В. Хотенець, Д. П. Фіолевський, О. Г. Яновська та інші вчені. Втім, по-перше, більшість досліджень було проведено до прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р., по-друге, і досі багато питань потребують свого наукового дослідження, в тому числі й з токи зору переоцінки ролі та значення адвокатури у світлі євроінтеграційних прагнень України.

Метою статті є визначення конституційно-правового статусу адвокатури України, її призначення та функцій на сучасному етапі розвитку державності, дослідження взаємовідносин адвокатури з органами державної, в тому числі судової влади, громадянським суспільством, обґрунтування існування інституту правової допомоги адвоката та інших питань на основі аналізу міжнародних документів, вітчизняного законодавства та наукової літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адвокатура відіграє найважливішу роль у забезпеченні права на правову допомогу, оскільки саме вона згідно з Конституцією України діє для забезпечення *права на захист* від обвинувачення та надання *правової допомоги* при вирішенні справ у судах та в

інших державних органах (ст. 59). У сучасній теорії право на юридичну допомогу відноситься до конституційних гарантій прав і свобод людини та конституційних гарантій правосуддя. Це право передбачає, що кожен, хто потребує юридичної допомоги, має її отримати. Не винятково, що з усіх видів юридичної допомоги саме допомога адвоката безпосередньо регулюється конституційними нормами, а право на інші види юридичної допомоги закріплено на рівні чинного законодавства.

Регламентация відповідних відносин у Конституції України формує складний інститут правової допомоги, норми якого можна поділити на: 1) загальні (статті 1, 3 ч. 2, 21 Конституції України) і 2) спеціальні, що визначають основні принципи розвитку цього інституту в чинному законодавстві (ст. 55 ч. 1, ст.ст. 29, 59, ст. 63 ч. 2 Конституції України). Реалізація права на правову допомогу являє собою один з основоположних інструментів додержання прав людини. І хоча в Конституції України правовий статус адвокатури, на жаль, не визначено, але з окреслених у ній завдань адвокатури можна дійти висновку, що адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без здійснення яких функціонування цієї системи неможливе.

При визначенні статусу та місця адвокатури в суспільстві слід акцентувати увагу на напрямках і умовах її взаємодії з державними органами, які перш за все обумовлюються тим, що, з одного боку, адвокат може виступати і захисником посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представляти їх інтереси в судочинстві, а з іншого – адвокатура може виступати і захисником інтересів громадянського суспільства. Сутністю інституту адвокатури є й те, що одночасно він є невід'ємною частиною судової системи, незалежність якої базується на поділі влади, яка може бути створена лише за наявності дійсно незалежної адвокатури. Незалежна судова система може бути створена лише за наявності дійсно незалежної адвокатури. Як слушно зауважує С. В. Прилуцький, саме

адвокатура має бути надійною опорою судової влади та правосуддя [1, с. 240]. Держава в цілому, як інститут суспільства, зацікавлена у своєму розвитку й потребує сильного інституту адвокатури для самозбереження. Держава потребує адвокатури, саме вона докладає зусиль, щоб адвокатура існувала. Таким чином, адвокатура – це необхідний засіб порятунку держави від природних процесів внутрішнього розкладу. Основний Закон містить безліч положень, що підтверджують зацікавленість держави у її існуванні.

Представництво адвокатом інтересів громадян у конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві спрямоване не тільки на задоволення інтересів приватної особи, а й на забезпечення принципу змагальності судового процесу, досягнення істини, охорону прав громадян і, тим самим, створення демократичної правової держави, проголошеної Конституцією України, що принципово як для суспільства, так і для держави. Отже, захист прав людини і громадянина – а саме для цієї мети створена адвокатура – набуває значення найважливішої публічної функції в державі, яка оголосила себе правовою. Інститут адвокатури повинен посісти чільне місце у Конституції України поряд з іншими правозахисними інститутами, такими як, наприклад, прокуратура, якому в Основному Законі присвячено окремий розділ, що відповідатиме соціальному призначенню та ролі адвокатури в суспільстві. При проголошеній конституційно-процесуальній рівності правової регламентації діяльності прокуратури, що представляє, як правило, сторону обвинувачення через участь прокурора, присвячена ст. 121 Конституції України, за відсутності окремої конституційної статті, яка регламентує діяльність адвокатури, сторону захисту. Це ще один аргумент на користь доцільності закріплення в Конституції України прав і обов'язків адвокатури щодо забезпечення доступу до правосуддя та здійснення захисту конституційних прав людини і самого суспільства.

Адвокатура не тільки введена в тканину конституційного законодавства, а й на рівні конституційного регулювання визнана і виконує конституційні,
© *Вільчик Т. Б., 2015*

суспільно значущі для розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави (ст. 1 Конституції України), функцію надання правової допомоги кожному члену суспільства. І хоча у Конституції України правовий статус адвокатури не визначено, але з окреслених у ній завдань адвокатури можна дійти висновку, що адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без реалізації яких функціонування цієї системи неможливе. Конституційне регулювання адвокатської діяльності дозволяє визнати наявність її конституційно-правового статусу, не тільки з позиції формального закріплення, але і її фактичної значимості для суспільства в цілому.

У Конституції України потрібно закріпити організаційно-правові гарантії функціонування такого демократичного інституту як адвокатура. У процесі законодавчого регулювання суспільних відносин з надання правової (юридичної) допомоги необхідно підтримання належного балансу між такими конституційно захищеними цінностями, як гарантування кваліфікованої та доступної правової допомоги, самостійність і незалежність судової влади і свобода договірного визначення прав і обов'язків у рамках цивільно-правових відносин по наданню правової (юридичної) допомоги. Конституційне гарантування надання правової допомоги та судового захисту прав людини може бути забезпечене лише на основі досягнення балансу між приватноправовими та публічними основами розвитку суспільства.

Враховуючи, що професійні права адвоката регламентуються положеннями сукупності нормативно-правових актів, регулюючих загальну і процесуальну сторони діяльності адвоката, і поєднують в собі повноваження адвоката, адвоката-представника і адвоката-захисника, у процесі застосування яких він вступає у певні правовідносини, які можуть виникати між адвокатом та правоохоронними органами, між адвокатом та судом, між адвокатом та органами державної влади та управління, фізичними та юридичними особами, установами, організаціями тощо, то можливо зробити висновок про наявність

інституту правової допомоги адвоката та сформулювати наступне поняття. «Інститут правової допомоги адвоката» – це конституційний міжгалузевий інститут, який регулює діяльність адвоката по забезпеченню доступу до правосуддя та з надання правової допомоги необмеженому колу фізичних та юридичних осіб у юрисдикційних провадженнях, спрямовану на сприяння в реалізації правових можливостей суб'єктів права з метою вирішення проблемної правової ситуації і досягнення максимально сприятливого результату для цих осіб. Інститут правової допомоги адвоката може розглядатися як спеціальний правовий інститут по відношенню до загального – інституту правової допомоги, що регулює діяльність усіх суб'єктів права на надання правової допомоги в Україні.

Позитивом останніх законопроектів, внесених на розгляд Верховної Ради України, є те, що в них визначено поняття адвокатської діяльності, яку відокремлено від правової допомоги, що надається, зокрема, працівниками органів державної влади, організацій, які надають юридичні послуги, підприємцями, нотаріусами, аудиторами та іншими особами. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності в порядку, встановленому законом. Але існують і інші визначення такого складного поняття. У проекті Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підготовленому робочою групою Координаційного центру з надання правової допомоги, адвокатура України визначається як недержавний самоврядний правозахисний інститут громадянського суспільства, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, самостійно та незалежно від держави вирішує питання своєї організації і діяльності в порядку, встановленому цим Законом, а також взаємодіє з державою та іншими

інститутами громадянського суспільства для досягнення цілей справедливого правосуддя. В офіційному тлумаченні частини першої ст. 59, даному в Рішенні Конституційного Суду № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р., адвокатура України визнається як спеціально уповноважений Конституцією недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах» [2]. Таке визначення Конституційного Суду, на нашу думку, найбільше відповідає статусу та призначенню адвокатури в суспільстві. Це визначення адвокатури більше відповідає її суті і законодавець повинен враховувати офіційні тлумачення Конституційного Суду України щодо питання визначення адвокатури.

З наведених визначень випливає, що адвокатура є: 1) правозахисним інститутом; 2) спеціально уповноваженим Конституцією України; 3) інститутом громадянського суспільства; 4) адвокатура взаємодіє з державою та інститутом громадянського суспільства у якості рівноправних партнерів для досягнення проголошеної у Конституції мети – захисту прав та законних інтересів людини та 5) одним із завдань інституту адвокатури є досягнення цілей справедливого правосуддя. Названі положення більш повно розкривають сутність адвокатури і законодавець повинен враховувати їх, в тому числі офіційні тлумачення Конституційного Суду України.

У зарубіжному законодавстві по-різному визначається питання правової природи адвокатури та її відношення до громадянського суспільства. Так, законодавство Узбекистану, Білорусі, Азербайджану визначає адвокатуру як *правовий інститут*. Як *інститут громадянського суспільства* адвокатура визначається у законодавстві Вірменії, Молдови та Росії.

Місце адвокатів у правовій системі Литви визначається як *незалежна частина правової системи* Литви. Адвокатура у Латвії є *невід'ємною частиною правосуддя і думки цього органу повинні враховуватись усіма державними установами*. Законодавство Франції розглядає адвокатуру як *ліберальну*

незалежну професію. Законодавство Німеччини визначає адвокатуру як незалежний орган правосуддя.

Значну увагу питанням правової регламентації статусу адвоката приділено у законодавстві Болгарії, в якому адвокатська діяльність прирівняна до діяльності суддів і до того ж адвокатам надано право ініціювати дисциплінарне переслідування порушників його професійних прав. Так, відповідно до Закону Болгарії «Про адвокатів», адвокат користується рівною повагою з суддями, і з ним здійснюється така ж взаємодія, як між суддею та юрисдикційними, адміністративними та іншими органами країни.

В силу ст. 31 Конституції Швейцарської Конфедерації, «адвокатська діяльність визначається як наукова діяльність і відноситься до категорії вільних професій». У цьому сенсі на адвокатів поширюються всі академічні свободи, характерні для професорсько-викладацького складу і наукових працівників.

У законодавчих актах щодо адвокатури Німеччини та Іспанії записано, що адвокатура є інститутом публічного права. Поняття адвокатури в Німеччині визначається Федеральним положенням про адвокатуру як незалежна організація у системі правосуддя, а адвокати як вільні підприємці.

Питання відношення адвокатури до громадянського суспільства в науковій літературі, у працях вітчизняних і зарубіжних учених визначається по-різному. При цьому якщо більшість вітчизняних учених вважають, що адвокатура є інститутом громадського суспільства, то в наукових дослідженнях зарубіжних авторів існують діаметрально протилежні думки з цього приводу. Проведений аналіз системних зв'язків адвокатури, громадянського суспільства і держави дає можливість зробити висновок про те, що в силу правової природи адвокатури і специфічних ознак, яким має відповідати громадянське суспільство, адвокатура не може бути віднесена до його інститутів [3]. Діяльність адвокатури вимагає незалежності не лише від держави, але й від самого громадянського суспільства. Адвокатура може стати на захист інтересів

як держави, так і громадянського суспільства. Саме адвокатуру можна визнати історично сформованим інститутом, що забезпечує гармонійне формування таких феноменів як правова держава і громадянське суспільство. Перспективи розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні пов'язані у тому числі, і з перспективами розвитку адвокатури.

Адвокатурі необхідно вийти за рамки традиційного, усталеного виду діяльності (юридична допомога) та своїх корпоративних інтересів і, реалізуючи своє призначення, виконувати інші суспільно значущі публічні функції – захист прав суспільства в особі необмеженого кола людей, а також виховну, просвітницьку, медіативну, контрольну та ін. Ефективне здійснення адвокатурою місії професійного контролю в правотворчій діяльності неможливе, зокрема, без обов'язку законодавця направляти на адвокатську експертизу проекти законів, що стосуються діяльності адвокатури. Адвокатура повинна мати право законодавчої ініціативи з питань, що стосуються її діяльності. Всі проекти законів щодо адвокатури та адвокатської діяльності перед їх прийняттям законодавчим органом, повинні надаватися Раді адвокатів України з метою отримання висновків на них. У разі непогодження адвокатської спільноти з запропонованими проектами законів або змінами та доповненнями до чинного законодавства, необхідно враховувати зауваження та аргументи адвокатів до тих пір, доки не буде досягнуте їх взаємне погодження.

Адвокатура на законодавчому рівні повинна визначатися як спеціально уповноважений Конституцією недержавний самоврядний правозахисний інститут, невід'ємна частина механізму відправлення правосуддя, який взаємодіє з державою та інститутом громадянського суспільства для досягнення цілей справедливого правосуддя та виконує суспільно значущі публічно-правові функції – захист прав суспільства в особі необмеженого кола людей, а також виховну, просвітницьку, медіативну та ін.

Адвокатура є невід'ємною частиною державного механізму відправлення

правосуддя, життєво необхідної для ефективного функціонування судової влади; основне призначення адвокатури – надання правової допомоги необмеженому колу осіб; адвокати повинні дотримуватись високих етичних стандартів при здійсненні професійної діяльності.

У межах професіонального обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати мають також відігравати суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері. Така теза підтверджується і міжнародними документами, що регулюють сферу діяльності інституту адвокатури. Так, Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів ССВЕ визначає роль адвоката як незамінного учасника справедливого судового процесу, який не тільки щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, а також виконує такі функції в суспільстві, які виражаються в *«попередженні та запобіганні конфліктам, у забезпеченні вирішення конфліктів ... у подальшому розвитку закону, а також у захисті свободи, справедливості та верховенства права»* [4].

Адвокат захищає громадян не від закону, а від порушень закону щодо них, тобто своїми діями він сприяє зміцненню законності, підвищенню рівня довіри населення до закону, законності та держави в цілому, – відзначає С. Є. Лібанова [5, с. 113]. Аналогічну думку підтримують і вітчизняні вчені. Так, С. В. Прилуцький зазначає, що самостійна та принципова правова позиція окремого адвоката у конкретній справі стає основою цілісної та незалежної позиції всієї адвокатської організації на існуючий режим законності [1, с. 380]. Слід додати, що адвокатури, як незалежному професійно-правовому правозахисному інституту, відведена важлива роль не тільки в механізмі конституційного гарантування судового захисту прав і свобод та створення належних умов послідовної реалізації завдань судочинства, а й у

© Вільчик Т. Б., 2015

конституційно-правовому механізмі забезпечення конституційних прав і свобод людини в усіх сферах життя.

Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою у державний механізм, виконує функцію посередника у спорах між учасниками суспільного життя і є досить ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому – головна соціальна цінність правосуддя й основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу [6, с. 167]. Як наголошує В. В. Городовенко, судова влада потребує, по-перше, соціального контролю з боку представників суспільства за справедливим застосуванням не тільки закону, а й норм моралі з урахуванням місцевих традицій та звичаїв, що склалися, та, по-друге, забезпечення представниками суспільства таких умов, що можуть гарантувати суддям незалежність від незаконного впливу офіційних структур та самостійність у формуванні їх внутрішнього переконання по судовій справі [7, с. 172-173]. Зовнішній контроль за діяльністю суду здійснюється в тій чи іншій мірі зацікавленими особами, громадськістю та засобами масової інформації. Але це контроль випадковий, епізодичний і не завжди переконливий, – зауважує О. Д. Бойков [8].

Адвокатура за своїм функціональним призначенням являє собою публічний інститут суспільства, якому держава делегувала певні повноваження. Одночасно в змістовному відношенні адвокатська діяльність націлена на відновлення порушеного права конкретного довірителя, що привносить у неї приватний інтерес.

Адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без реалізації яких функціонування цієї системи неможливе. Адвокатура не тільки введена в тканину конституційного законодавства, а й на рівні конституційного регулювання визнана виконує конституційні, суспільно значущі для розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави (ст. 1 Конституції України), функцію надання правової допомоги

кожному члену суспільства. Конституційне регулювання адвокатської діяльності дозволяє визнати наявність її конституційно-правового статусу, не тільки з позиції формального закріплення, але й її фактичної значимості для суспільства в цілому. В Конституції України потрібно закріпити організаційно-правові гарантії функціонування такого демократичного інституту як адвокатура. Конституційні положення про місце адвокатури в системі державних і суспільних інститутів, механізмі судового захисту та про забезпечення правової допомоги (ст. 59) доцільно пов'язати з діяльністю і призначенням адвокатури.

На підставі проведеного дослідження можливо зробити такі **висновки**. Основоположним у визначенні місця і ролі інституту адвокатури як одного з правозахисних інститутів держави є те, що одночасно він є однією з невід'ємних частин державного механізму відправлення правосуддя, життєво необхідною для ефективного функціонування судової влади, покликаною конституційно контролювати діяльність виконавчої та законодавчої влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини. Місце адвокатури в сучасній правовій системі можна охарактеризувати як один із способів самообмеження державної влади за допомогою створення і функціонування незалежного правозахисного інституту, що сприяє своєю діяльністю виконанню конституційної функції держави – реалізації та захисту прав і свобод людини. Конституційно-правовий статус дозволяє адвокатурі брати активну участь у забезпеченні прав не тільки кожної людини, але і усього громадянського суспільства, ефективно реалізувати правозахисну функцію, забезпечуючи взаємодію в діяльності інституційних систем держави і громадянського суспільства.

Список літератури:

1. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / С. В. Прилуцький. – К., 2013. – 35 с.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова [...] / Конституційний Суд ; рішення від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>.

3. Вільчик Т. Б. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі / Т. Б. Вільчик // Право України. – 2014. – С. 243–250.

4. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів (прийнята на пленарній сесії ССВЕ 24.11.2006 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cay.org.ua/ua/104/index.html>.

5. Либанова С. Э. Адвокатура Российской Федерации в механизме конституционного гарантирования защиты прав и свобод : монография / С. Э. Либанова ; Курган. погран. ин-т Федеральной службы безопасности РФ. – Курган, 2009. – 375 с.

6. Карпов Д. В. Социально-правовая природа судебной власти / Д. В. Карпов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. – 1997. – Вып. 1. – С. 162–169.

7. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія / В. В. Городовенко. – К. : Фенікс, 2007. – С. 172–173.

8. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. / А. Д. Бойков. – М., 1997.

Вильчик Т. Б. Конституционно-правовой статус адвокатуры Украины.

На основе анализа международных документов, отечественного законодательства и научной литературы определен конституционно-правовой статус адвокатуры Украины, ее назначение и функции на современном этапе развития государственности, исследованы взаимоотношения адвокатуры с органами государственной, в том числе судебной власти, гражданским обществом, обосновано существование института правовой помощи адвоката.

Ключевые слова: адвокат, адвокатура и государственная власть, адвокатура и судебная власть, адвокатура и гражданское общество, конституционно-правовой статус адвокатуры.

Vilchuk T. B. Constitutional and legal status of advocacy of Ukraine.

Based on the analysis of international instruments, national legislation and scientific literature is defined constitutional and legal status of the legal profession in Ukraine, its purpose and function at the present stage of development of the state, we investigated the relationship of advocacy with government, including the judiciary, civil society, justify the existence of the institute of legal aid lawyer.

Key words: advocate, advocacy and state authorities, advocacy and judiciary, advocacy and civil society, constitutional and legal status of advocacy.

Надійшла до редколегії 23.10.2015 р.